

გიიომ-ანტუან ოლივიეს მისია ირანში (1796) და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ

ირინე ნაჭყებია

ფრანგი ნატურალისტების მისია ირანში. 1792 წლის ოქტომბერში საფრანგეთის პირველი რესპუბლიკის უმაღლესმა ორგანომ, დირექტორიამ, ირანთან XVII საუკუნის 20-იან წლებში დაწყებული დილომატიური და სავაჭრო ურთიერთობების აღდგენა გადაწყვიტა. საფრანგეთის იმჟამინდელი შინაგან საქმეთა მინისტრის, ჟან-მარი როლანის ინიციატივით, ორ ფრანგ მეცნიერს – ენტომოლოგ გიიომ-ანტუან ოლივიესა (1756-1814) და ზოოლოგ ჟან-გიიომ ბრუგიერს (1749-1798) ოსმალეთის იმპერიისა და მისი მიმდებარე ქვეყნების მდგომარეობის შესწავლა და მათთან საფრანგეთის ვაჭრობის განვითარების პერსპექტივების შესახებ ინფორმაციის მოპოვება დაავალა. გასაოცარი იყო, რომ ასეთი მისია დაავალეს ორ ნატურალისტს, რომელთათვის აღმოსავლეთი სრულიად უცნობი გახლდათ და არა კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის საელჩოს წევრებს ან აღმოსავლეთში მყოფ კონსულებს. ბერნარ როლანის – საფრანგეთის ინსტიტუტის წევრის თქმით, ამ მისიამ ისინი სიკვდილს გადაარჩინა: ძველი რეჟიმის დროს ოლივიესა და ბრუგიერს ჰყავდათ მფარველები, რომლებზეც რევოლუციის დროს იძიეს შური. ამრიგად, ზოგიერთ პოლიტიკოსს ესმოდა, რომ იდეოლოგიისა და პოლიტიკის დაუნდობელ ბრძოლაში ერს თავისი სამეცნიერო ელიტის გაწირვა არ შეეძლო (ბერნარი 1997: № 4, 1162-1163).

გიიომ-ანტუან ოლივიე და ჟან-გიიომ ბრუგიერი მარსელიდან კონსტანტინოპოლში 1792 წელს გაემგზავრნენ; მათ ოსმალეთის იმპერიის აზიური და ევროპული მხარეები მოიარეს, 1794 წლის დეკემბერში კი ეგვიპტეში ჩავიდნენ, სადაც 1795 წლის გაზაფხულზე მიიღეს კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის რესპუბლიკის საგანგებო წარგზავნილის, რაიმონ ვერნინაკის წერილი, რომელიც იმ დროისთვის დამახასიათებელი რევოლუციური რიტორიკის სტილში იყო შედგენილი: ვერნინაკი წერდა:

„თქვენ წინ ახალი კარიერა იხსნება. [...] ამჯერად თქვენ სპარსეთი გიხმობთ. ამ თითქმის უცნობ მხარეში ბუნება და პოლიტიკა ფართო ასპარეზს სთავაზობს თქვენს სამეცნიერო დაკვირვებებსა და ნიჭს. რესპუბლიკა თქვენგან თავდადებას ელის და იმედოვნებს, რომ მთელ სპარსეთს მოივლით. [...] მოქალაქეებო, გიდასტურებთ ჩემს გრძნობებს რესპუბლიკისადმი და მის სიყვარულს მეცნიერების მიმართ“ (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: doc. 2. fol. 40r-40v).

საიდუმლო ინსტრუქციის თანახმად, ფრანგ მეცნიერებს ირანის ახალი მბრძანებელი, ალა მაჰმად ხანი, უნდა დაერწმუნებინათ, რომ საფრანგეთს შეკავშირებოდა რუსეთის წინააღმდეგ (ბერნარი 1997: № 4, 1164). ეს იყო 1793 წელს საფრანგეთის წინააღმდეგ შექმნილი პირველი ევროპული კოალიციისთვის დაპირისპირების მცდელობა.

ფრანგი მეცნიერები ირანში 1796 წლის 2 ივლისს ჩავიდნენ. ცნობები ირანში არსებული ვითარებისა და ფრანგი მეცნიერების მიერ თეირანში წარმოებული მოლაპარაკებების შესახებ, ასახულია ოლივიეს „მოგზაურობის“ მესამე ტომში.

1796 წლის 22 სექტემბერს ფრანგი მეცნიერები რამდენიმე აღმოსავლურ ენაზე მოლაპარაკე დრაგომანის, სიცილიელი კარამანის თანხლებით, თეირანის სასახლეში მივიდნენ თავიანთი მიღების საკითხის გასარკვევად. სასახლის ოფიცრებმა დრაგომანს ევროპელების ვინაობისა და ჩამოსვლის მიზეზი გამოკითხეს, განსაკუთრებით კი მათ მიერ ჩამოტანილი საჩუქრების საკითხით დაინტერესდნენ. ფრანგებმა უპასუხეს, რომ ისინი ბოლო ოთხი წლის განმავლობაში არ იმყოფებოდნენ საფრანგეთში, ირანში წასვლის ბრძანება დიდი სენიორის¹ სახელმწიფოში ყოფნის დროს მიიღეს და ამიტომ საინტერესო ფრანგული ნივთები არ ჰქონდათ.

ოლივიესა და ბრუგიერის პირველი აუდიენცია ალა მაჰმად ხანის პირველ ვეზირთან, ჰაჯი იბრაჰიმ ხანთან, 23 სექტემბერს, დილით შედგა. მისალმებისა და დაჯდომის ნებართვის მიღების შემდეგ, ფრანგმა დიპლომატებმა მას გადასცეს საფრანგეთის მთავრობის წერილი თარგმანითურთ და ბალდადის ფაშის წერილი, რომელშიც ოსმალეთის დიდი ვეზირის მითითებების თანახმად, ფაშა ფრანგებს ვეზირის წინაშე უწევდა რეკომენდაციას. სპარსელმა დიდმოხელემ ორივე წერილი ყურ-

ადლებით ნაიკითხა, რესპუბლიკის წერილის თარგმანი თავის მდივანს გადასცა, დედანი კი დაიტოვა. ჰაჯი იბრაჰიმ ხანთან ფრანგი წარგზავნილების მეორე აუდიენცია 24 სექტემბერს, აგრეთვე დილით შედგა. ჩვეული მისალმების შემდეგ, ფრანგმა ემისრებმა თქვეს, რომ ოსმალეთის სხვადასხვა პროვინციებში მათი მოგზაურობის დროს, საფრანგეთის მთავრობას შეეცყო აღა მაჰმად ხანის წარმატებების შესახებ და „ისინი მის მინისტრებთან სხვადასხვა დავალებებით გაგზავნეს“. სპარსელ ვეზირთან საუბრისას მეცნიერებმა საფრანგეთსა და ირანს შორის დადებული ორი ხელშეკრულება გაიხსენეს, რომელთაგან მეორეს სპარსეთის ელჩმა² პარიზში მოაწერა ხელი. ფრანგებმა იმ უპირატესობაზე ისაუბრეს, რომლის მიღებაც შეეძლებოდა მათ სახელმწიფოებს, რომ არა მათ ქვეყნებში მომხდარი ომები. შემდეგ, მათთვის მიცემული ინსტრუქციის თანახმად, ოსმალეთში არსებული ვითარების შესახებ ისაუბრეს. ოლივიეს თქმით, სპარსელმა მინისტრმა თურქებთან დაკავშირებით მეტად გონივრულად ისაუბრა, დიდი ცოდნა გამოავლინა და სინანული გამოთქვა იმის გამო, რომ ისინი ყირიმის დაკარგვას დათანხმდნენ. ფრანგებს კი აცნობა, რომ გაზაფხულზე აღა მაჰმად ხანი მთელი თავისი ძალებით აპირებდა რუსების წინააღმდეგ გალაშქრებას დერბენდისა და ბაქოს გასათავისუფლებლად. ამ ინფორმაციის შემდეგ ფრანგი ემისრები საქართველოს თემას შეეხნენ. ოლივიე წერს:

„ჩვენ საჭიროდ ჩავთვალეთ, რომ 1783 წელს ერეკლესა და რუსეთის იმპერატორიცაა შორის დადებული ხელშეკრულების შესახებ გვესაუბრა. – ჩვენ ვიცით ამის შესახებ, – თქვა მინისტრმა. ჩვენ გვინდოდა ჩვენი გაოცების გამოხატვა იმის გამო, რომ მეფემ დაპყრობისთანავე მიატოვა საქართველო, მაგრამ ეს დაკვირვება შეიძლება მეტად მკვეთრი მოსჩვენებოდათ; ჩვენ მხოლოდ იმ უპირატესობაზე საუბრით შემოვიფარგლეთ, რომლის მიღება შეეძლებოდა მეფეს საქართველოს სპარსეთის პროვინციად ქცევის შემთხვევაში. ჩვენ ისიც დავუმატეთ, რომ თუ თურქებთან შეთანხმებით მეჰმედი შავიზღვისპირეთში რამდენიმე ნავსადგურის მოპოვებას და იქ სტაბილურად დამკვიდრებას მოახერხებდა, უშუალოდ დაუკავშირდებოდა ევროპულ სახელმწიფოებს, შესძლებდა მათი საქონლის მიღებას, სანაცვლოდ კი გაიტანდა გილანის აბრეშუმს, ხორასნის სამკურნალო მცენარეებს, ქერმანის მატყლსა და სპილენძს, რაც უხვად იყო მის სახელმწიფოში.

მინისტრმა გვიპასუხა: ჩვენ მაშინ დავიბრუნებთ საქართველოს, როდესაც მოგვესურება. მაგრამ რუსები, – შევნიშნეთ ჩვენ, – ხელშეკრულების თანახმად თავიანთ ვასალს, ერეკლეს, დაეხმარებიან. – როდესაც ჩვენ მთელი ძალებით წავალთ, – თქვა მინისტრმა, – რუსები ვერ შესძლებენ წინააღმდეგობის გაწევას. მინისტრის ამ პასუხიდან, აგრეთვე ჩვენ მიერ გავლილ სხვადასხვა ადგილებში მოსმენილი ამბებიდან ისე მოგვეჩვენა, რომ რუსების არც მთავრობას ემინოდა და არც ხალხს, შეიძლება ნადირ შაჰის³ მიერ მათზე მოპოვებული რაღაც წარმატების გამო და რისი იმედიც კვლავ ჰქონდათ, თუმცა მას შემდეგ ორივე ერი ძალიან შეიცვალა“ (ოლივიე 1807: III, 84-86).

მეორე აუდიენციის შემდეგ ფრანგებმა ჰაჯი იბრაჰიმ ხანის მდივანს, მირზა ისას,⁴ საფრანგეთში წასაღები წერილის და ბაღდადში წასასვლელად თავიანთი პასპორტების გადაცემა სთხოვეს. ოლივიეს თქმით, ვეზირის მდივანს ყველაზე ფართო ცოდნა ჰქონდა ირანის შიდა ადმინისტრირების, ფინანსებისა და საომარი ვითარების შესახებ, კარგად იცნობდა თავისი ქვეყნის ისტორიას და ფრანგებს ძვირფასი ცნობები მიაწოდა ნადირ შაჰის მმართველობიდან მაჰმადის აღზევებამდე ირანში არსებული ვითარების შესახებ.

ფრანგი მეცნიერების აზრით, მათი დიპლომატიური მისია უდავოდ წარმატებული იყო, რადგან ჰაჯი იბრაჰიმ ხანი ოსმალეთის პორტში ელჩის გაგზავნას აპირებდა, საფრანგეთთან დადებული ძველი სავაჭრო ხელშეკრულებების განახლების საკითხი დადებითად შეაფასა და იმასაც დაჰპირდა, რომ მხარს დაუჭერდა საფრანგეთის ფაქტორიების დაარსებას ისფაჰანში, შირაზსა და სპარსეთის ყურეში. საეჭვო არ იყო, რომ ირანის მხარე ხარკის კუნძულის დათმობაზეც დათანხმდებოდა, რომელიც საფრანგეთის კარმა ქერიმ ხანს (1760-1779) მოსთხოვა ინდოეთის ფრანგული კომპანიის გაუქმებამდე.⁵ მიუხედავად ამისა, ყოველივე ნაწახისა და მოსმენილის გამო, ოლივიესა და ბრუგიერს ძალიან არასასურველი წარმოდგენა შეექმნათ მთავრობისა და ხალხის შესახებ. ოლივიეს თქმით, ყოველივე ეს საფრანგეთს უპირატესობას ვერ მოუტანდა და ფრანგები იქ დაცულები ვერ იქნებოდნენ, რადგან გონივრული არ იქნებოდა იმ დანგრეულ და მოსახლეობისგან დაცლილ ქვეყანაში დაფუძნება, სადაც მუდამ არეულობა იყო, სადაც ყოველი სუვერენის სიკვდილის შემდეგ ხანები ერთმანეთს ებრძოდნენ, სადაც მეფე უსასტიკეს დესპოტიზმს ავლენდა, მას კი მუდამ მკვლელის მახვილი თუ ამბიციური ადამიანის სანამლავი ემუქრებოდა. შედეგად, ირანში არსებული ვითარება ვერც ვაჭრებს მიიზიდავდა. ოლივიე წერდა:

„ვაჭარზე უკეთესად არავინ იცის, რომ როდესაც სახელმწიფო დიდ ნაბიჯებს დგამს თავისი ნგრევისკენ, როდესაც დესპოტიზმი იქამდე მივიდა, რომ დანაშაულია იყო მდიდარი ან ჩანდე ასეთად, როდესაც მუდმივად ემუქრებიან მავანის ქონებასა და სიცოცხლეს, როდესაც საზოგადოების ყველა კავშირი მზადაა გასაწყვეტად, უცხო ერს ხელსაყრელი ვაჭრობის წარმართვის იმედი ვერ ექნება. დახმარების ხელის განწევა კი, თუ ამას საჭიროდ მიიჩნევენ, პოლიტიკის საქმეა“ (ოლივიე 1807: III, 87-89).

ოლივიეს აზრით, დიდი გეგმების განსახორციელებლად ირანთან კავშირის ნდობა „ტალახზე დაყრდნობის ტოლფასი იყო“, მის მთავრობასთან კი შეთანხმების არავითარი იმედი არ იყო (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: doc. 2. fol. 40r-40v); (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: doc. 35, fol. 73r-74v).

თეირანის კარზე შესრულებული მისიის შემდეგ, ოლივიემ და ბრიუგერმა კიდევ ორი თვე გაატარეს ირანში და 1796 წლის 10 დეკემბერს გეზი კონსტანტინოპოლისკენ აიღეს, საიდანაც სამშობლოსკენ 1798 წლის 30 მაისს ალექსანდრიის, ათენისა და სამხრეთ იტალიის გავლით გაემგზავრნენ. ექვსი წლის მოგზაურობის შემდეგ, 1798 წლის 3 ოქტომბერს ჟან-გიომ ბრუგიერი იტალიის ქალაქ ანკონაში გარდაიცვალა, ზოოლოგიური და ბოტანიკური ნიმუშების ძვირფასი კოლექციით დატვირთული გიომ-ანტუან ოლივიე კი პარიზში 1798 წლის დეკემბერში ჩავიდა. 1799 წლის 24 იანვარს ის საფრანგეთის ინსტიტუტის წევრად აირჩიეს (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: doc. 35); (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: doc. 52); (ბერნარი 1997: 1180, 1200, 1229, 1232).

ფრანგი ისტორიკოსის, ანრი დეერენის აზრით, ფრანგი მეცნიერების მისია არ იყო წარმატებული, ალა მაჰმად ხანმა არ შეინუხა თავი საფრანგეთიდან ჩატანილ წერილზე პასუხის გასაცემად და დირექტორიის ემისრებს მხოლოდ პირველი ვეზირის, ჰაჯი იბრაჰიმის, მეგობრული წერილი გაატანეს. ამის მიზეზად დეერენი იმას ისახელებს, რომ ფრანგი მეცნიერები მატერიალურად სათანადოდ არ იყვნენ უზრუნველყოფილნი, ირანში საჩუქრები არ ჩაიტანეს და ამიტომ მათ არც ანგარიში გაუწიეს (დეერენი 1931: III, 557-558). საზოგადოდ, აღმოსავლეთის სუვერენისთვის დიპლომატთა მიერ მიღებული საჩუქრებს ტრადიციულად ჰქონდა დიდი მნიშვნელობა,⁶ რადგან ამ ამბავს შემდეგ ბაზრებში განიხილავდნენ. მაგრამ აქ გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ ხორასნის ლაშქრობიდან თეირანში 20 სექტემბერს, ანუ ფრანგების აუდიენციამდე რამდენიმე დღით ადრე, დაბრუნებული ალა მაჰმად ხანის ნებართვის გარეშე ჰაჯი იბრაჰიმი დირექტორიის ემისრებს ორჯერ არ მიიღებდა. ფრანგი მეცნიერების მისიას კი შედეგი ვერ მოჰყვებოდა, რადგან ირანიდან საფრანგეთში წერილის ჩასვლას რამდენიმე თვე სჭირდებოდა, ამასთან, ირანსა და საფრანგეთში პოლიტიკური ვითარებაც სწრაფად შეიცვალა: 1797 წლის მაისში ალა მაჰმად ხანის მკვლელობის შემდეგ ირანში კვლავ არეულობა იყო, 1798 წლის 30 ივნისს საფრანგეთის ესკადრამ დესანტი ალექსანდრიის რაიონში გადასხა, შედეგად 1798 წლის სექტემბერში ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა საფრანგეთს, 1799 წლის იანვარში რუსეთთან და დიდ ბრიტანეთთან მეორე ანტიფრანგულ კოალიციაში გაერთიანდა.

ფრანგი მეცნიერების მიერ ჰაჯი იბრაჰიმ ხანთან გამოთქმულმა მოსაზრებამ საქართველოს სპარსეთის პროვინციად ქცევის შესახებ, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ნაპოლეონის მიერ ალა მაჰმად ხანის მემკვიდრესა და ძმიშვილთან, ფათჰ-ალი შაჰთან (1797-1834), დამყარებულ დიპლომატიურ ურთიერთობაში შეიძინა.

გიომ-ანტუან ოლივიეს ცნობები საქართველოს შესახებ. ეგვიპტის ექსპედიციის (1798-1799) შემდეგ, ინდოეთზე ლაშქრობის გეგმაში პირველმა კონსულმა სტრატეგიული მნიშვნელობა ირანს მიაკუთვნა და მასთან დიპლომატიური და სავაჭრო ურთიერთობების აღდგენა გადანყვიტა. 1804 წლის 14 მარტს მან კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის ელჩს, გენერალ ბრუნს, ოსმალეთის იმპერიაში მყოფი საფრანგეთის კონსულების მეშვეობით ირანის შესახებ ზუსტი ცნობების შეკრება დაავალა (გაფარელი 1908: 389). ეს ინფორმაცია და აგრეთვე ცნობები საქართველოს შესახებ მოცემულია 1797-1807 წლებში საფრანგეთის საგარეო ურთიერთობათა მინისტრის, მორის დე ტალეირანის სახელზე ბალდადში საფრანგეთის გენერალური კონსულის, ჟან-ფრანსუა-ქსავიე რუსოს მიერ გაგზავნილ წერილებსა და მოხსენებით ბარათში, აგრეთვე მისი ვაჟის, ალექსანდრე საფრანგეთის გენერალური კონსულის, ჟოზეფ რუსოს თხზულებაში. ცნობები საქართველოში რუსების ინტერესების შესახებ დაცულია სინოპში საფრანგეთის კონსულის, პასკალ ფურკადის მოხსენებით ბარათში (ნაჭყებია 2018: 103-109). ამ ხელნაწერებს შორის არის გიომ-ანტუან ოლივიეს 1804 წლით დათარიღებული მოხსენებითი ბარათიც, რომელშიც ის კავკასიასა და საქართველოში მიმდინარე მოვლენებს ეხებოდა. იგი წერდა:

„რუსეთმა ნელ-ნელა მიუერთა თავის სახელმწიფოს ჩერქეზეთი და ყველა ქვეყანა, მდებარე აზოვის ზღვასა და ვოლგის შესართავს შორის, მაგრამ 1783 წლამდე მან ვერც კავკასიონის ქედი გადალახა და ვერც კასპიის სანაპიროზე, თერგზე, თავის დაარსებულ დასახლებას გასცდა. ადრე სპარსეთს დაქვემდებარებული საქართველო 1783 წელს რუსეთის ბატონობაში გადავიდა. მეფე ერეკლემ ხელშეკრულებით ივალდებულა, რომ არც თავად და არც მისი მემკვიდრეები არ სცნობდნენ სხვა უზენაეს ხელისუფლებას, გარდა რუსეთის იმპერატორისა და მისი მემკვიდრეებისა. ამ ხელშეკრულების შედეგად ერეკლემ, სპარსეთის ახალ მეფეს, ალა მეჰმედ ხანს, რომელმაც მას 1794 წელს ერთგულების ფიცი მოსთხოვა, უარი უთხრა მორჩილებაზე და განუცხადა, რომ არ ცნობდა სხვა სუვერენს, გარდა ეკატერინესი. ამ უარის საპასუხოდ 1795 წელს მეჰმედმა ლაშქარი შეჰყარა, დაამარცხა ერევნისა და შუშას ხანების ლაშქართან გაერთიანებული ქართველთა ჯარი და დაიძრა თბილისისკენ, რომელიც გააცამტვერა. ერეკლეს ვაჟმა მიაღწია მშვიდობას და ივალდებულა, რომ თვითონაც და მამამისიც ერთგულებას შეჰფიცებდნენ სპარსეთის მეფეს და გადაუხდინდნენ იმ ყოველწლიურ გადასახადს, რომელსაც მისი სახელმწიფო ადრეც იხდიდა. 1796 წელს რუსეთის იმპერატორმა გრაფ ვალერიან ზუბოვის მეტაურობით გაგზავნა ჯარი, რომელმაც ერთმანეთის მიყოლებით აიღო დერბენდი, ბაქო, შამახა, განჯა და ჯარის ნაწილი მოხსნა საქართველოს დასაკავებლად მტკვრის აყოლებით თბილისამდე. ეს ექსპედიცია ეკატერინეს სიკვდილთან ერთად დასრულდა; რუსეთის ჯარმა უკან დაბრუნების ბრძანება მიიღო, რაც შეასრულა კიდევ: გაიყვანა ჯარი განჯიდან, შამახიდან, ყველა ქალაქიდან და ციხე-სიმაგრეიდან და ჯარის ნაწილები თბილისში, ბაქოსა და დერბენდში დატოვა. 1797 წელს მეჰმედმა თავიდან შეკრიბა ჯარი ერეკლეს მეორედ დასასჯელად და რუსებისთვის ბაქოსა და დერბენდის წასართმევად, მაგრამ ის მოკლეს. მისი სიკვდილის შემდეგ იმპერატორმა ალექსანდრემ გაგზავნა ჯარის ნაწილები, რომლებმაც თავიდან აიღეს განჯა, შამახა, შუშა, შირვანისა და ზემო არმენიის ყველა სიმაგრე და ბოლოს ერევანზე მიიტანეს იერიში. ისე ჩანს, რომ რუსეთს დაგეგმილი აქვს შავ და კასპიის ზღვებს შორის მდებარე ყველა ქვეყნის დაკავება, იქიდან საზღვრის გატარება ტრაპიზონიდან არზრუმზე და რაშთზე გავლით ასთარაბადამდე. ეს დაპყრობა ადვილია და რუსები უზრუნველყოფილნი იქნებიან იმ ყოველგვარი უპირატესობით, რასაც ხელსაყრელი სამხედრო და სავაჭრო მდებარეობა იძლევა“ (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: doc. 157, fol. 385r-385v).

ნაპოლეონი ჩქარობდა ინდოეთზე გალაშქრებას და ტომებს მოითხოვდა ირანისა და მისი მეზობელი ქვეყნების შესახებ, რადგან მისი თქმით „შუაგულ ევროპაში, გერმანიაშიც კი, ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ მოცემული ცნობები მუდამ არაზუსტი და გაურკვეველი იყო“ (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: Protocoles, C 13). ხოლო როდესაც 1805 წლის 27 მარტს ოლივიემ საფრანგეთის იმპერატორს თავისი „მოგზაურობის“ გამოსაცემად დაპირებული 15,000 ფრანკი მოსთხოვა, ნაპოლეონმა მას საკმაოდ მკაცრად უპასუხა, რომ იგი ამ თანხას მხოლოდ ირანის შესახებ მესამე ტომის გამოსვლის შემდეგ მიიღებდა (გაფარელი 1908: 391).

გიომ-ანტუან ოლივიეს თხზულების მესამე ტომი 1807 წელს გამოქვეყნდა, ცნობები საქართველოს შესახებ III და XX თავებშია წარმოდგენილი. თხზულების XX თავში ოლივიეს ეკატერინე II-სა და ერეკლე II-ს შორის დადებული გეორგიევსკის ტრაქტატის 1-13 მუხლები მოჰყავს (სეპარატიული მუხლების გარეშე), მაგრამ წყაროს არ ასახელებს. ვფიქრობთ, რომ მან გერმანელი იურისტის, დიპლომატისა და სახელმწიფო მოღვაწის, გეორგ ფრიდრიხ ფონ მარტენსის (1756-1821) მიერ გერმანულ და ფრანგულ ენებზე 1791 წელს გამოცემული ნაშრომით ისარგებლა (მარტენსი 1791: II, 442-454).⁷ ოლივიეს მიერ გეორგიევსკის ტრაქტატის გამოქვეყნებას, რომელიც საქართველოს მიმართ თანაბარუფლებიანი შეთანხმება არ იყო, გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა: 1807 წლის 4 მაისს საფრანგეთსა და ირანს შორის დადებულ იქნა სამოკავშირეო ხელშეკრულება, რომელშიც საფრანგეთის იმპერატორი საქართველოს სპარსეთის შაჰის კანონიერ კუთვნილებად სცნობდა (მუხლი 3.) და ვალდებულებას იღებდა, ეიძულებინა რუსები, რათა მათ დაეტოვებინათ საქართველოსა და ირანის ტერიტორიები (მუხლი 4.) (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: doc. 96, fol. 166r).⁸

გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებას ოლივიე იმ გარემოებას უკავშირებდა, რომ ეს დოკუმენტი ქერიმ ხანის გარდაცვალებიდან (1779) ოთხი წლის შემდეგ, იმ პერიოდში შეიქმნა, როდესაც სპარსეთის ტახტის მოსაპოვებლად მრავალი პრეტენდენტი ებრძოდა ერთმანეთს. იგი სპარსეთში მიღებული ცნობების საფუძველზე წერდა, რომ ერეკლე II-ს მიერ ეკატერინეს II-ს ძალაუფლების აღიარებისა და ალა მაჰმად ხანის მორჩილებაზე უარის თქმას თბილისზე სპარსელთა ლაშქრობა მოჰყვა. ფრანგი მეცნიერის განმარტებით, ალა მაჰმად ხანს არ შეეძლო უარი ეთქვა იმ უფლებებზე, რომლებიც მას საქართველოზე ჰქონდა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი თავის ღირსებას შელახავდა და თავის

მიერ უზურპირებული გვირგვინის ღირსი არ იქნებოდა. ეს ცნობა ნათლად მოწმობს ყაჯართა ახალი დინასტიისთვის აღმოსავლეთ საქართველოს დაპატრონების დიდ მნიშვნელობას როგორც მორალური, ისე პოლიტიკური თვალსაზრისით. ოლივიეს მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს „სპარსეთის საქართველოდ“ მოხსენიება ხაზს უსვამდა იმ აზრს, რომ აღმოსავლეთ საქართველო სპარსეთის კუთვნილი ქვეყანა იყო, რომელიც რუსების დაქვემდებარებაში მოექცა. ოლივიე წერდა:

„კასპიისა და შავ ზღვებს შორის მთელი სივრცე დაყოფილია სხვადასხვა სახელმწიფოებად და პროვინციებად, რომლებიც ეკუთვნით ოსმალეთის პორტასა და სპარსეთს, ან ამ ორ იმპერიაზეა დამოკიდებული. სამეგრელოსა და გურიას შავ ზღვაზე, აგრეთვე ქვეყნის შიგნით მდებარე იმერეთს პორტას მოხარკე მთავრები განაგებენ. კასპიის დასავლეთ სანაპიროზე მდებარე პროვინციები – დაღესტანი, თაბასარანი, შირვანი, მულანი და გილანი სპარსეთის ნაწილია და მათ ხანები მართავენ. სპარსეთის საქართველო, რომელიც შუაში მდებარეობს, კახეთისა და ქართლის სამეფოებს მოიცავს, რომლებსაც მხოლოდ ერთი, სპარსეთის მოხარკე მეფე ჰყავს. არმენიის ნაწილი, რომელიც ტრაპიზონიდან ყარსისა და ახალციხის მიღმა ვრცელდება, პორტას ეკუთვნის და მას ფაშები მართავენ.

რუსეთმა, რომელსაც, როგორც ჩანს, დიდი ხანია სურდა თავისი უზარმაზარი იმპერიის საზღვრების დასავლეთისა და სამხრეთისკენ გავრცობა, თავის სახელმწიფოს თანდათანობით მიუერთა ჩერქეზეთი და აზოვის ზღვასა და ვოლგის შესართავს შორის მდებარე მხარეები. რამდენიმე წლის წინ მას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა გადაღებული კავკასიონი; ის მკვიდრი ციხეების მშენებლობებით შემოიფარგლა ამ მთავრების ძირში და მდინარე თერგის გასწვრივ, რომელიც დერბენიდან ორი გრადუსით ზემოთ ჩაედინება კასპიის ზღვაში.

ალარაფერს ვიტყვით სხვადასხვა დროს მის მიერ კასპიის დასავლეთი პროვინციების ხელში ჩაგდების მცდელობაზე, რასაც მხოლოდ ეფემერული წარმატება ჰქონდა; მაგრამ ეკატერინესა და ერეკლეს შორის 1783 წელს დადებული კონვენცია ამ ხელისუფლების შემდგომი გეგმების შესახებ ეჭვს აღარ იწვევდა. ამ შეთანხმების მიხედვით ჩანს, რომ ის დიდი ხნის განმავლობაში ფიქრობდა ორივე ზღვას შორის მდებარე ყველა მხარეში თავისი გავლენის გავრცელებასა და ბატონობაზეც კი. აი ამის მოწმობა:

არტიკული პირველი

ქართლისა და კახეთის მეფე სამუდამოდ ამბობს უარს თავისი და თავისი მემკვიდრეების ყოველი სახის დამოკიდებულებაზე სპარსეთზე ან რომელიმე სხვა სახელმწიფოზე და ამასთან დაკავშირებით მსოფლიოს წინაშე აცხადებს, რომ თვითონ და მისი მემკვიდრეები არ სცნობენ რომელიმე სხვა უზენაეს ძალაუფლებას მისი უდიდებულესობა სრულიად რუსეთის იმპერატრიცასა და რუსეთის ტახტზე მისი უავგუსტოესი მემკვიდრეების ხელისუფლებისა და უზენაესი მფარველობის გარდა, რომელ ტახტსაც ის ერთგულებას ჰპირდება და რომელსაც ყოველგვარ მოთხოვნილ დახმარებას გაუწევს.

არტიკული მეორე

მის უდიდებულესობას სწამს მისი უმაღლესობის გულწრფელი დაპირების და თავის მხრივ იღებს ვალდებულებას, რომ მას და მის მემკვიდრეებს მუდმივად უბოძებს თავის წყალობას და მფარველობას ქართლისა და კახეთის უგანათლებულეს მეფეებს, ჰპირდება რა მათ შეინარჩუნოს არა მხოლოდ უგანათლებულესი ერეკლე თეიმურაზის ძის ამჟამინდელი სამფლობელოები, არამედ ყველა ის, რომლებიც მას შეიძლება მომავალში ერგოს.

არტიკული მესამე

მეფემ, რომელიც მემკვიდრეობით მიიღებს ხელისუფლებას, ტახტზე თავისი ასვლა პირველ რიგში უნდა აცნობოს რუსეთის კარს და ამ მიზნით მასთან წარგზავნილის მეშვეობით ითხოვოს რეგენტის ღირსების საიმპერიო დასტური. როგორც კი ის მიიღებს ინვესტიტურის ნიშნებს, კერძოდ: სიგელს, რუსეთის საიმპერატორო ღერბს, ხმალს, კვერთხს საბრძანებელს, მანტიას ანუ ყარყუმის მოსასხმელს, მეფემ, რუსეთის მინისტრის თანდასწრებით, მისთვის დაწესებული ფორმულის მიხედვით საზეიმოდ უნდა დადოს რუსეთის უზენაესი ხელისუფლების, რუსეთის მონარქის ძალაუფლებისა და მფარველობის აღიარების, აგრეთვე მისი ერთგულებისა და მისი პიროვნების მიმართ გულმოდგინების ფიცი.

არტიკული მეოთხე

მისი უმაღლესობა მეფე პირობას დებს, რომ საზღვრების მთავარი მეთაურისა და მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის რწმუნებით აღჭურვილი მინისტრის წინასწარი ნებართვისა და აღიარების გარეშე არც ერთ მეზობელ მმართველთან არ ექნება ურთიერთობა; იმ შემთხვევაში, თუ მათი მეზობლები გაგზავნიან თავიანთ წარმომადგენლებს ან წერილებს, ის მიიღებს აღნიშნული მეთაურისა და რუსეთის იმპერიული მინისტრის რჩევას როგორც აღნიშნული წარგზავნილების მიღება-არმიღების, ისე წერილებზე პასუხის გაცემის თობაზე.

არტიკული მეხუთე

ვინაიდან მის უმაღლესობას სურს მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის კარზე იყოლიოს მინისტრი ან რეზიდენტი, მისი უდიდებულესობა იწვევს დათანხმდეს და მიანიჭოს მას იგივე რანგი, როგორიც აქვთ იმავე მდგომარეობის მინისტრებს, მმართველ მთავრებს და მას სურს ასევე იყოლიოს თავისი მინისტრი ან რეზიდენტი მისი უმაღლესობის კარზე.

არტიკული მეექვსე

მისი საიმპერატორო უდიდებულესობა თავისი და თავისი მემკვიდრეებისთვის სახელით ჰპირდება, რომ:

1. აღნიშნული სამეფოების ხალხებს ის რუსეთის იმპერიასთან იმდენად მჭიდრო კავშირში განიხილავს, რომ მათ მტრებს თავისად მიიჩნევს; შესაბამისად, აღნიშნული ხალხები გათვალისწინებული იქნებიან ყველა სამშვიდობო ხელშეკრულებაში, რომელიც შეიძლება დადებულ იქნას ოსმალეთის პორტასთან ან რომელიმე სხვა სახელმწიფოსთან;
2. იგი სამუდამოდ და უცვლელად დაუჭერს მხარს უგანათლებულეს მეფე ერეკლე თეიმურაზის ძეს, მის მემკვიდრეებსა და შთამომავლებს ქართლისა და კახეთის სამეფოებში;
3. ის მთლიანად და მარტოდენ უგანათლებულეს მეფეს უტოვებს ქვეყნის შიდა მართვა-გამგეობას, გადასახადების დანესებას და აკრეფას.

არტიკული მეშვიდე

უგანათლებულესი მეფე თავისი და თავისი მემკვიდრეების სახელით ჰპირდება:

1. მუდმივ მზადყოფნას თავისი ლაშქრით მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის მსახურებისთვის;
2. უშუალოდ მისი უდიდებულესობის მსახურებასთან დაკავშირებით, მიიღოს მისი სახელით მეთაურების რჩევები; დაეთანხმოს მათ მოთხოვნებს და დაიცვას მისი უდიდებულესობის ქვეშევრდომები ყოველგვარი უსამართლობისა და ჩაგვრისგან;
3. თავის სამსახურში მყოფი პირების დანიშნულებასა და წინსვლაში, განსაკუთრებით ისინი გაითვალისწინოს, ვინც კარგად ემსახურა რუსეთის იმპერიას, რადგან ამ იმპერიაზეა დამოკიდებული ქართლისა და კახეთის სამეფოების უსაფრთხოება და კეთილდღეობა.

არტიკული მერვე

მის საიმპერატორო უდიდებულესობას ნებაავს, რომ ზემოხსენებული სამეფოების პირველ არქიეპისკოპოსს ჰქონდეს მერვე კლასის მიტროპოლიტის თანაბარი წოდება, კერძოდ ტოპოლსკის მიტროპოლიტის შემდეგ და დიდი კეთილგანწყობით მას სამარადისოდ ანიჭებს მეტად წმინდა სინოდის წევრის ტიტულს.

არტიკული მეცხრე

ქართლისა და კახეთის თავადაზნაურობა რუსეთის მთელი იმპერიის მასშტაბით ისარგებლებს ისეთივე პრივილეგიებითა და უპირატესობებით, როგორიც რუსეთის თავადაზნაურობას აქვს.

არტიკული მეათე

ქართლისა და კახეთის ყველა მკვიდრს შეეძლება რუსეთში დასახლება, იქიდან გასვლა და იქ კვლავ დასახლება. ტყვეებს, რომლებსაც გაათავისუფლებენ რუსეთის დახმარებით, იარაღის ან კაპიტულაციის გზით, მათი გამოსასყიდსა და მათ მგზავრობაზე დახარჯული ფულის გადახდის შემდეგ, თავისუფლად შეეძლებათ თავიანთ სახლებში დაბრუნება. თავის მხრივ, მისი უმაღლესობა მეფე

წმინდათაწმინდათ ჰპირდება, რომ ასევე იმოქმედებს თავისი მეზობლების ტყვეობაში ჩავარდნილი რუსი ქვეშევრდომების მიმართ.

არტიკული მეოთხე

ქართლისა და კახეთის ვაჭრებს თავიანთი საქონლითა და ქონებით თავისუფლად შეეძლებათ რუსეთში შესვლა; ისინი იქ ისარგებლებენ ყველა იმ უფლებითა და უპირატესობით, რაც რუსეთში დაბადებულ ქვეშევრდომებს აქვთ და მეფე პირობას დებს, რომ რუს კომენდანტებთან ან მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის მინისტრებთან შეთანხმებით მეტად ფართო შესაძლებლობებს მისცემს რუსეთის ვაჭრობას თავის ქვეყანაში ან სხვა ქვეყნებთან თავისი ქვეყნის გავლით.

არტიკული მეორე

ეს კონვენცია დაცული იქნება ხელშეუხებლად და სამარადისოდ.

არტიკული მეცამე

წინამდებარე კონვენციის რატიფიცირება მოხდება ექვსი თვის ვადაში ან თუ შესაძლებელი იქნება, უფრო ადრე. გეორგიევსკის ციხესიმაგრეში, 1783 წლის 24 ივლისი.

ხელმოწერები: პავლე პოტიომკინი, თავადი ივანე ბაგრატიონი; თავადი გარსევან ჭავჭავაძე.

ეს კონვენცია ქერიმ ხანის გარდაცვალებიდან ოთხი წლის შემდეგ, იმ დროს დადეს, როდესაც ტახტის რამდენიმე პრეტენდენტი ებრძოდა ერთმანეთს, რაც ადრე თუ გვიან სპარსეთსა და რუსეთს შორის ომის მიზეზი უნდა გამხდარიყო. ამ უკანასკნელს უნდა დაეცადა, ვიდრე სპარსეთში არეულობები შეწყდებოდა და ტახტზე ავიდოდა ის მეფე, რომელიც თავს მყარად დამკვიდრებულად იგრძნობდა; ომიც მაშინ დაიწყებოდა. შესაძლოა, მას იმის იმედი ჰქონდა, რომ პრობლემები გაგრძელდებოდა, ეს იმპერიას საბოლოოდ დაიყოფოდა და საქართველოს შენუხების საშუალება აღარ ექნებოდა. ეს იმედი არ გამართლდა; სპარსეთი არ დაიყო. ალა მეჰმედ ხანი კი 1793 წელს ამ იმპერიის აბსოლუტური ბატონი და ომებში გამობრძმედილი დიდი ლაშქრის სათავეში აღმოჩნდა.

მეჰმედის ერთ-ერთი პირველი ქმედება ლუთფ ალი-ხანის განადგურებისა და სამხრეთის ყველა პროვინციის დამორჩილების შემდეგ საქართველოს სპარსეთის ბატონობის ქვეშ დაბრუნება და მასზე ადრე დაკისრებული ხარკის გადახდის მოთხოვნა იყო. ერეკლე, როგორც იმპერიის ვასალი, კარზე გამოიძახეს ჩვეული საჩუქრების მისატანად, ერთგულების ფიცის დასადავად და მმართველობის ფორმანის მისაღებად: ერეკლე, რომელსაც ძლიერი დახმარების იმედი ჰქონდა, დროის მოგებას ორჭოფული პასუხებით ცდილობდა. როდესაც იგი კვლავ დაჟინებით დაიბარეს, მან უარი თქვა მორჩილებაზე და უპასუხა, რომ თავის სუვერენად ეკატერინეს გარდა სხვას არ სცნობდა.

ამ უარმა მეჰმედს ომის დაწყება გადაწყვეტინა საქართველოს მეფის წინააღმდეგ, რათა ის ან დაემორჩილებინა, ან თავისი სახელმწიფოდან გაეძევებინა. მას არ შეეძლო უარი ეთქვა იმ უფლებებზე, რომელიც სპარსეთს ჰქონდა საქართველოზე, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში ის თავს შეირცხვენდა და თავის მიერ უზურპირებული გვირგვინის ღირსი არ იქნებოდა. უფრო მეტიც, რუსეთის დაქვემდებარებაში შესული მეფის გამო შენუხებულს, მას კასპიის დასავლეთ სანაპიროზე მდებარე პროვინციების ყოველ წუთს დაკარგვის საფრთხე ექმნებოდა.

1794 წლის ბოლოს მეჰმედმა ყველა ხანსა და ტომის ბელადს მოლაშქრეების თეირანში გაგზავნა და იქ არაუგვიანეს ზამთრის ბოლოსთვის მისვლა უბრძანა, რაც პუნქტუალურად შესრულდა. მან ისინი 1795 წლის აპრილის დასაწყისში დაათვალიერა: იქ 80,000 კაცზე მეტი იყო. იმავე თვის ბოლოს ის სათავეში ჩაუდგა მათ და გეზი ყაზვინისკენ აიღო.

არდებულში მან თავისი ჯარი სამ ნაწილად გაჰყო; ერთი ნაწილი მულანში, შირვანსა და დაღესტანში გაგზავნა ამ პროვინციების ხანებისგან მათზე დაკისრებული დავალიანების ასაკრეფად და ტომების ბელადებისგან ერთგულების ფიცის მისაღებად. ლაშქრის ამ ნაწილს არვითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედრია. ყველა ტომის ბელადმა, ყველა ხანმა იქქარა ხელმწიფესთან მისვლა და მისთვის საჩუქრების მირთმევა. მათ მისი ლაშქარიც მოამარაგეს და მისი ხაზინა თავიანთი პროვინციების შემოსავლებით აავსეს.

ლაშქრის მეორე ნაწილს ერევნისკენ წასვლა ებრძანა. ამ პროვინციის ხანს, სახელად მეჰმედს, რომელსაც ერეკლე უჭერდა მხარს, არ სურდა ახალი მეფის დამორჩილება: მას 15,000 მოლაშქრე ჰყავდა, ხოლო ალა მეჰმედის ლაშქრობის ამბის გაგებისთანავე ერევანში 15,000 ქართველით ერეკლეს ვაჟი (ალექსანდრე ბატონიშვილი – ი. ნ.) ჩავიდა.

სპარსეთის მეფე თავისი ჯარით შუშისკენ, კარგად გამაგრებული პატარა ქალაქისკენ გაემარ-

თა, რომელიც ციცაბო მთის მწვერვალზე, არაქსიდან 20 ლიეზე (90 კილომეტრი – ი. ნ.), ზემო სომხეთში მდებარეობს. იბრაჰიმ ხანმა, რომელიც იქ მეთაურობდა და რომელსაც ერეკლეს დახმარების იმედი ჰქონდა, მეჰმედს ისეთი წინააღმდეგობა გაუწია, რომელსაც ის ალბათ არ ელოდა.

ამ ადგილის დაკავების რამდენიმე წარუმატებელი მცდელობის შემდეგ, მეჰმედმა სხვა ხერხს მიმართა და იბრაჰიმს ძალიან ძვირფასი საჩუქრები გაუგზავნა და თუ დამორჩილებოდა და ქალაქს ჩაბარებდა, მეჰმედი მას პატიებას და უფრო დიდსა და შემოსავლიან გუბერნიის მიცემას ჰპირდებოდა. იბრაჰიმი არც ერთ წინადადებას არ დათანხმდა.

ვინაიდან მდებარეობის გამო ის თითქმის მიუწვდომელი იყო, მეჰმედმა, რომელსაც მის დასამორჩილებლად არც არტილერია და არც რაიმე სხვა საშუალება ჰქონდა, შუშის გარშემო საკმაო რაოდენობის ლაშქარი დატოვა გარნიზონისთვის წინააღმდეგობის გასანევად თუ ის გამოსვლას ეცდებოდა, შემდეგ კი ერევანში მყოფ კორპუსს შეუერთდა, რომელიც მოიგერიეს: მან დანაკარგით დაიხია უკან და დახმარების მოლოდინში ხელსაყრელი პოზიცია დაიკავა. თავისი ლაშქრის მეშვეობით მეჰმედმა მალე მთელი პროვინცია აიღო და კვლავ ქალაქის წინააღმდეგ გაემართა. ხანი, რომელიც თავის თავს საკმაოდ ძლიერად მიიჩნევდა მასზე მეორედ გასამარჯვებლად, მის წინააღმდეგ ერეკლეს გაუთან ერთად გამოვიდა.

ეს ორი ლაშქარი ერთმანეთს ერევიდან რამდენიმე ლიეზე შეხვდა და ბრძოლა მზის ამოსვლისთანავე დაიწყო. ქართველებმა ერეკლეს ვაჟის მეთაურობით, ხანის სამსახურში მყოფმა ავღანელების კორპუსმა და მისი გვარდიის ყიზილბაშებმა ვაჟკაცობის სასწაული აჩვენეს და გააფთრებით იბრძოლეს, რის გამო მეჰმედის ლაშქარი რამდენჯერმე აღმოჩნდა საფრთხეში, ის ორჯერ უკუიქცა და მზად იყო გასაქცევად, მაგრამ მეჰმედმა, რომელიც პირადად იბრძოდა თავისი ყაჯარების სათავეში, ორჯერ შესძლო მისი შეკრება. საბოლოოდ, მამაცობამ ადგილი რიცხოვნებას დაუთმო; სპარსელებმა სრულად გაიმარჯვეს და თავიანთ მტრებს ქალაქის კარიბჭემდე მისდიეს.

ამ გამარჯვების შემდეგ, მეჰმედმა დაიკავა ერევანი, თან გაიყოლა ლაშქრის მცირე ნაწილი და განჯაში შეუერთდა იმ ლაშქარს, რომელიც შირვანსა და დაღესტანში გაგზავნა, თვითონ კი თბილისისკენ გაემართა.

ერეკლე, რომელიც თავის დედაქალაქზე თავდასხმას შუშისა და ერევნის აღებამდე არ ელოდა და რომელმაც თითქმის მთელი თავისი ლაშქარი იქ გაგზავნა, იფიქრა, რომ ალყას ვერ მოიგერიებდა; მან თბილისი დატოვა და კახეთში გადავიდა.⁹ მოსახლეობის უდიდესი ნაწილიც მეფის მაგალითს მიჰყვა; ისინი სასწრაფოდ გავიდნენ ქალაქიდან და რაც კი რამ ძვირფასი ჰქონდათ, თან წაიღეს.

იმავე წლის ოქტომბერში¹⁰ მეჰმედი წინააღმდეგობის გარეშე შევიდა საქართველოს დედაქალაქში. იქ დარჩენილი ყველა მცხოვრები მოკლეს ან მონად აქციეს; ყოველივე ძვირფასი, რისი წაღება შეუძლებელი იყო, გაძარცვეს: შემდეგ სახლებს ცეცხლი წაუკიდეს, ციხე-დარბაზი დაანგრიეს, რის შემდეგ ლაშქარი გავიდა.

როგორც კი თბილისის ბედისა და ამ მხარეების ყველა ხანის დამორჩილების შესახებ შეიტყეს, ერევნისა და შუშის ხანებმაც კაპიტულაცია გამოაცხადეს, თავიანთი ქალაქები მეჰმედს ჩააბარეს და თავიანთი ლაშქრით მეჰმედის სამსახურში ჩადგნენ.

ერეკლეს ვაჟმა მას შემდეგ მიიღო საქართველოში დაბრუნების ნებართვა, რაც ივალდებულა, რომ ის და მამამისი ალა მეჰმედ ხანს ოფიციალურად აღიარებდნენ სპარსეთის ლეგიტიმურ მმართველად, მას ერთგულებას შეჰფიცავდნენ და როგორც ადრე, თავის სამეფოზე დაკისრებულ ყოველწლიურ ხარკს გადაუხდიდნენ.

მას შემდეგ, რაც მეჰმედმა ამგვარად მოიყვანა მორჩილებაში სპარსეთის მთელი ჩრდილო-დასავლეთი, თავისი ჯარის ნაწილი უკან დააბრუნა, თვითონ კი თეირანში გაემგზავრა და ზამთარი იქ გაატარა.

ერეკლემ არ დააყოვნა და თავისი პირველივე გამოძახების შესახებ შეატყობინა კავკასიის გუბერნატორს, რუს გენერალს, გვარად გუდოვიჩს და მას დაბეჯითებით ურჩია იმპერატრიცას გაფრთხილება საქართველოში ან მის საზღვართან რამდენიმე საჯარისო ნაწილის გაგზავნის შესახებ მის დასახმარებლად თავდასხმის შემთხვევაში.

გუბერნატორმა, რომელსაც, როგორც ჩანს, არ სჯეროდა, რომ მეჰმედის მუქარას ასე სწრაფად მოჰყვებოდა ქმედება, არ იბრუნა ამის შეტყობინება ან ისე გააკეთა, რომ არ შეექმნა საქართველოს მეფეზე თავდასხმის შიში; ამის გამო ერეკლემ რუსეთიდან არავითარი დახმარება არ მიიღო და იძულებული გახდა დაეტოვებინა თავისი დედაქალაქი“ (ოლივიე 1807: III, 404-412).

ინფორმაცია თბილისში ალა მაჰმად ხანის მოლაშქრეების მოქმედების შესახებ ოლივიემ თეი-რანის მახლობლად დამკვიდრებული თვითმხილველ უნგრელი ექიმის, ოგიუსტ აროშისგან, შეიტყო. ექიმს კონსტანტინოპოლში შეესწავლა მედიცინა და ქირურგია, თავიდან იქ გარკვეული წარმატებაც ჰქონია, მაგრამ სამი წლის შემდეგ საქართველოში ჩასულა და თავის ერთ-ერთ ძმასთან ერთად თბილისში იმყოფებოდა ალა მაჰმად ხანის შეჭრის დროს. ოლივიე წერს:

„სპარსელთა მოახლოებისთანავე ერეკლემ, რომელსაც სპარსეთის მეფისთვის წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლო, თავის ჯართან ერთად დატოვა თბილისი და მის დასავლეთით მდებარე ხეობები დაიკავა. მას გაჰყვა ქალაქის თითქმის ყველა მცხოვრებიც. ძმებ აროშებს ეგონათ, რომ რადგან უცხოელები იყვნენ, სპარსელები მათ არაფერს ავნებდნენ და სიფრთხილის გამოჩენა ზედმეტად მიიჩნიეს, მაგრამ მალე ინანეს: სპარსელებს ძარცვა სწყუროდათ და ყველაფერს იღებდნენ, რაც კი ხელში მოხვდებოდათ; უწესრიგობის, უსამართლობისა და მძვინვარების ამ ვითარებაში როგორ გაეგებინებინათ ვინ იყვნენ ან ვისთვის მიემართათ? მეფე, გენერლები და ოფიცრები ჯარისკაცებზე უფრო ხარბები და სასტიკები იყვნენ. განა არ ჩანდა, რომ ისინი ცეცხლს უკიდებნენ იმას, რასაც ვერ იღებდნენ და უმოწყალოდ ხოცავდნენ მოხუცებს, ავაღმყოფებს და პატარა ბავშვებს, ერთი სიტყვით ყველაფერს, რისი წაღება ან გაყიდვა შეუძლებელი იყო? [...] იმ საშინელ არეულობაში, რომელიც თბილისში სპარსელების ხანმოკლე ყოფნის დროს მოხდა, ძმები აროშები ბედნიერები უნდა ყოფილიყვნენ, რომ გადარჩნენ: ისინი თავიანთი ახალგაზრდობის, კარგი გარეგნობისა და იმ იმედის მადლიერნი უნდა ყოფილიყვნენ, რომ კარგად გაიყიდებოდნენ. სხვა ტყვეებთან ერთად გამოკეტილები, ისინი იმედოვნებდნენ, რომ როდესაც ჯარისკაცების მრისხანება დაცხრებოდა და ყველაფერი დამშვიდდებოდა, მათ საჩივარს მოისმენდნენ და ძმები მოითხოვდნენ სამართლიანობას, რომელსაც უცხოელების მიმართ ყველაზე ბარბაროსი ხალხიც კი იჩენდა; მათ იმედი ჰქონდათ, რომ დაიბრუნებდნენ თავიანთ ფულს, ქონებას, ცხენებს ან სამართლიან ანაზღაურებას მაინც მიიღებდნენ, მაგრამ მათი იმედი ამაო აღმოჩნდა; ყველა დანარჩენი პატიმრის მსგავსად მათაც ბორკილები დაადეს და გასაყიდად წაასხეს სპარსეთისკენ, გზაში კი ჯარისკაცების სისასტიკის, უვარგისი საკვებისა და ფეხით სიარულით დაღლილობის გამო იტანჯებოდნენ“ (ოლივიე 1807: III, 43-44).

აქვე წარმოვადგენთ ოლივიეს ცნობას თბილისზე მეორედ სალაშქროდ დაძრული ალა მაჰმად ხანის მკვლელობის შესახებ, რაც მან ოსმალეთის იმპერიაში 1797 წლის დეკემბრიდან 1798 წლის 30 მაისამდე მოგზაურობის დროს შეიტყო, მაგრამ ზემოთ წარმოდგენილ მის მოხსენებით ბარათში არ აისახა.

„1797 წლის მარტის ბოლოს ალა მეჰმედი თეირანიდან გავიდა თბილისზე ხელმეორედ სალაშქროდ, აგრეთვე ბაქოსა და დერბენდის დასაბრუნებლად, რომელთა შენარჩუნებაც რუსებს სურდათ. მათ გაიყვანეს ნაწილები როგორც განჯიდან და შამახიდან, ისე შიდა რაიონების ქალაქებიდან და ციხეებიდან, მაგრამ დატოვეს თბილისში გაგზავნილი ჯარის ნაწილები.

ლაშქარი არაქსზე გადავიდა და შუშას სიახლოვეს დაბანაკდა; ის საუკეთესო მდგომარეობაში იყო და მხოლოდ ბრძოლა სურდა. მეჰმედმა გასცა განკარგულება, რომ 30,000 კაცი მტკვრის აყოლებით დაძრულიყო თბილისისკენ; თვითონ კი 60,000-ზე მეტ მოლაშქრესთან ერთად მდინარე ბარდას¹¹ მიდამოები უნდა გადაელახა და შირვანში უნდა შესულიყო რუსებთან ძალით გასაჯობრებლად, როდესაც ერთ-ერთმა ისეთმა მოვლენამ, რომელსაც ადამიანი ვერ იწინასწარმეტყველებს, ეს გეგმა ჩაშალა და ლაშქარი დაშალა.

14 მაისს, ალიონზე, ალა მაჰმადი იმ კარავიდან გამოვიდა, რომელშიც ეძინა და იქვე მდებარე სხვა კარში შევიდა. მას ჩვევად ჰქონდა იქ ლოცვა, ნარგილეს მოწევა და რამდენიმე საათის განმავლობაში წინა დღით მიღებული ქალღვრების შესწავლა. პრემიერ-მინისტრისა და გენერლების გარდა იმ კარავში მასთან დალაპარაკების იმედი არავის უნდა ჰქონოდა და როგორც წესი, მას იქ მხოლოდ ერთი ან ორი ოფიცერი ემსახურებოდა: იმ დღეს კი იქ მხოლოდ ერთი იყო; მას ფიშხედმათი¹² ერქვა. ლოცვის დასრულების შემდეგ, როდესაც მეფეს ორივე ხელით ეჭირა ნარგილე, რომელიც მას ის-ის იყო მიუტანა ოფიცერმა, ამ უკანასკნელმა ალა მეჰმედს მკერდში ორჯერ ჩასცა ხანჯალი, რის გამოც მან მაშინვე უხმოდ განუტევა სული.

ამბობენ, რომ ამ ოფიცრის მიერ ასეთი დანაშაულის ჩადენის მიზეზი ის იყო, რომ მეფის ბრძანებით ერთი წლის წინ სასტიკი სიკვდილით¹³ დასაჯეს მისი ძმა, მიუხედავად იმისა, რომ ის დიდი ხნის განმავლობაში ემსახურებოდა მეჰმედს, ერთგულების ყველაზე ნათელი მტკიცებულებები მისცა

და არც რაიმე სერიოზული დანაშაული ჩაუდენია: ბრძანება გაცემული იყო ცუდი განწყობის დროს და ძალიან გვიან გაუქმდა. ეს სიმართლე იყო; მაგრამ აშკარაა, რომ ამ წამების გამო ფიშხედმეთი არც კი იოცნებებდა შურისძიებაზე; მას აზრადაც კი არ მოუვიდოდა, რომ მეფე თავისი ძმის სულელებისთვის შეეწირა, თუ არა იმის რწმენა, რომ სიკვდილს გადაურჩებოდა.

მალე დარწმუნდნენ, რომ ამ არამზადას ძლიერი კაცი მართავდა, რომელსაც სჯეროდა, რომ ამით ტახტისკენ იკაფავდა გზას. სადღე ხანი, შაყაყთა ტომიდან,¹⁴ ლაშქრის ერთ-ერთი გენერალი, ფიშხედმეთს გაქცევაში ხელშეწყობას დაჰპირდა და ამ წამონეების წარმატების შემთხვევაში დიდი ჯილდოს მიღების იმედიც ჩაუსახა. სადღე ხანი, როგორც გენერალი, მეფის კარავში თავისუფლად შედიოდა. როგორც კი მას მეჰმედის სიკვდილის შესახებ შეატყობინეს, იქ თავის ერთგულ კაცებთან ერთად მივიდა, აიღო განძი, ცოტა ხნის შემდეგ გამოვიდა და სამეფო ბეჭდიანი ფირმანი აჩვენა, რომელშიც სადღე ხანს თავის დამქვემდებარებაში მყოფ 10,000 კაციან კორპუსთან ერთად ოპერაციაზე წასვლა ჰქონდა ნაბრძანები.

მეფის სიკვდილის ამბავი ბანაკში არ იცოდნენ. სადღე ხანი დაუბრკოლებლად გავიდა და თან არა მხოლოდ სამხედრო სკივრი და ალა მეჰმედის მდიდრული და მრავალრიცხოვანი აღმასები, არამედ სურსათის ნაწილიც გაიყოლა. იქიდან წასვლისას მისი მიზანი ლაშქრის იმ პირველი მღელვარებისა და აღშფოთების თავიდან აცილება იყო, რომელიც მეგრძოლის გულში მკვლელობის აზრს შობდა. მან კარგად იცოდა, რომ ყველა უკმაყოფილო მას შეუერთებოდა; უფრო მეტიც, მას იმედი ჰქონდა, რომ სურსათის, ფულისა და მეთაურის გარეშე დარჩენილი ლაშქარი მალე დაიშლებოდა, რაც მოხდა კიდევ რამდენიმე დღის შემდეგ. შეიქმნა რამდენიმე დაჯგუფება, რომელთა ნაწილი სადღე ხანს შეუერთდა. მეფესთან დაკავშირებული რამდენიმე ადამიანი ან ისინი, რომელთაც ეშინოდათ, რომ მისი მკვლელის ამბიციას შეეწირებოდნენ, პრემიერ მინისტრის, ჰაჯი იბრაჰიმის მეთაურობით თეირანში დაბრუნდნენ, სხვები კი თავიანთ ტომებში წავიდნენ აქტიური როლის შესრულების საცდელად ან იქ დევნისგან თავის გადასარჩენად“ (ოლივიე 1807: III, 404-417).

ოლივიეს „მოგზაურობის“ მესამე ტომი მაშინვე ითარგმნა ინგლისურ, გერმანულ, ჰოლანდიურ, ესპანურ და იტალიურ ენებზე, მაგრამ საფრანგეთში ხელახალა აღარ გამოცემულა (ბერნარი 1997: № 4, 1160). მასში წარმოდგენილი ცნობები XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში საქართველოში მიმდინარე მოვლენების შესახებ ევროპელი მკითხველის ფართო აუდიტორიისათვის მიწოდებული პირველი ვრცელი ინფორმაცია იყო.

შენიშვნები

- ¹ იგულისხმება ოსმალეთის იმპერიის სულთანი სელიმ III (1789-1807).
- ² შაჰ სულთან-ჰუსეინის (1694-1722) ზეობის დროს სავაჭრო ხელშეკრულებები საფრანგეთსა და ირანს შორის 1708 და 1715 წლებში იქნა დადებული. მეორე ხელშეკრულებაში, რომელსაც ირანის ელჩმა, მოჰამად-რეზა ბეგმა, 1715 წლის 13 აგვისტოს ვერსალში მოაწერი ხელი, საფრანგეთისთვის მეტად ხელსაყრელი სავაჭრო პირობები იყო შეტანილი, მაგრამ ოსტინდოეთის ფრანგული კომპანია (1719-1769) პრივილეგიას კვლავ ოკეანის გზას ანიჭებდა და ორივე ხელშეკრულება მხოლოდ ქალაქებზე დარჩა (ნაჭყებია 2018: 10).
- ³ 1723 წლის 12 სექტემბერს რუსეთ-ირანის ომის შემდეგ, გილანი რუსეთის ხელში მოხვდა. ნადირ შაჰის (1736-1749) მმართველობის დროს, 1735-1739 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის ბოლოს, თურქეთის წინააღმდეგ ირანთან ალიანსის შექმნის მიზნით ის ირანს დაუბრუნდა.
- ⁴ ჰაჯი იბრაჰიმ ხან შირაზელის რჩევით, 1803 წელს ფათჰ-ალი შაჰმა თავის მეოთხე ვაჟს, ირანის ტახტის მემკვიდრეს, აბას მირზას, აღმზრდელად მირზა ისა დანიშნა და მას უბოძა თავის მიერ შემოღებული ტიტული – ბოზორგ, რაც სპარსულად დიდს ნიშნავს (ნაჭყებია 2018: 92).
- ⁵ 1770 წელს ირანის მმართველმა ქერიმ ხანმა (1760-1779), რომელიც მეტად კეთილგანწყობილი იყო იმჟამად ბაღდადში საფრანგეთის კომერციულ ურთიერთობათა კომისრის, ჟან-ფრანსუა რუსოს მიმართ, საფრანგეთს ჰოლანდიელების მიერ 1766 წელს მიტოვებული კუნძული ხარქი გადასცა, მაგრამ ამ საკითხმა ლუი XV-ის მთავრობა არ დააინტერესა. ქერიმ ხანის გარდაცვალების შემდეგ ირანი სისხლიან ანარქიაში ჩაება და საფრანგეთთან არსებული ძველი ურთიერთობები შეწყდა (ნაჭყებია 2018: 10, 59).
- ⁶ მახლობელ აღმოსავლეთში XVIII საუკუნის დასაწყისში დამკვიდრებული რუსოთა ოჯახის მესამე თაობის წარმომადგენლის, ალექსი საფრანგეთის გენერალური კონსულის, ჟოზეფ რუსოს თქმით, „აღმოსავლელთა კარზე არაფერი იწვევდა ისეთ პატივისცემას, როგორც დიპლომატიურ წარმომადგენლობათა დიდებულება და ბრწყინვალება“ (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: doc. 19, fol. 139v).

- ⁷ ბელგიელ პოლკოვნიკს, ბერნარ ეჟენ-ანტუან როტიეს, რომელიც 1811-1818 წლებში საქართველოში, გენერალ-ლეიტენანტი დიმიტრი ორბელიანის (1763-1827) დაქვემდებარებაში მყოფი მე-20 დივიზიის შტაბის უფროსი იყო, 1829 წელს გამოქვეყნებულ თხზულებაში მოჰყავს გეორგიევსკის ტრაქტატის მეტად თავისუფალი თარგმანი (როტიე 1829: 63-67).
- ⁸ ფრანგი ისტორიკოსის, ლეფევრ დე ბეკურის შეფასებით, ფინკენშტეინის ხელშეკრულებაში სპარსეთისათვის უმნიშვნელოვანესს, ლამის ერთადერთსა და აუცილებელს, წარმოდგენდა მუხლები საქართველოს შესახებ, დანარჩენი კი მხოლოდ ზედმეტი ტვირთი იყო (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: doc. 25, 1839).
- ⁹ ოლივიე უზუსტობას უშვებს. ერეკლე II ფრონტის ცენტრალურ ხაზს მეთაურობდა და ბრძოლის ველი ბოლომდე არ მიუტოვებია, ახლობლებმა ის ძალით მოაშორეს საფრთხეს და თბილისიდან გაიყვანეს (დუმბაძე 1973: 762-763).
- ¹⁰ ოლივიე უზუსტობას უშვებს, ალა მაჰმად ხანი თბილისში 1795 წლის სექტემბერში შევიდა.
- ¹¹ ბარდა, ბარდავი – ქალაქი აზერბაიჯანში, ყარაბაღის ვაკეზე, მდინარე ტერტერის ორივე ნაპირას, ბარდის რაიონის ცენტრი.
- ¹² ოლივიე უზუსტობას უშვებს. ფიშხედმათი სპარსულად მსახურს ნიშნავს.
- ¹³ ფიშხედმათის ძმას მუცელი გამოფატრეს (ოლივიე 1807: III, 418).
- ¹⁴ სადეე ხან შაყაყი (1786-1797) – სერაბის სახანოს მეორე და უკანასკნელი ხანი, შაყაყთა ქურთების ტომის ბელადი. 1800 წელს ფათჰ-ალი შაჰის ბრძანებით სიკვდილით დასაჯეს.

დამონებანი

ბერნარი 1997: P. Bernard. *“Le voyage dans l’Empire othoman, l’Égypte et la Perse de Guillaume-Antoine Olivier, naturaliste et envoyé de la République (1792-1798)”*, Comptes-rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 141e année, №. 4.

გაფარელი 1908: P. Gaffarel. *La politique coloniale en France de 1789 à 1830*, Paris, Félix Alcan, Éditeur.

დეერენი 1931: H. Dehérein. *“L’œuvre scientifique française en Syrie et en Perse”*. Histoire des colonies Françaises et de l’expansion de la France dans le monde, vol. III, Paris, 1931, pp. 563-572.

დუმბაძე 1973: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, საქართველოს XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე, ტ. IV, რედაქტორი მ. დუმბაძე, თბილისი, „საბჭოთა საქართველო“.

მარტენსი 1791: G.-F. Martens. *Recueil des principaux traités d’alliance, de paix, de trêve, de neutralité du commerce, de limites, d’échange conclus par les Puissances de l’Europe tant entre elles qu’avec les puissances et Etats dans d’autres parties du monde depuis 1761 jusqu’à présent*. II, 1779-1786 inclusiv. À Gottingue: Jean Chretien Dieterich.

ნაჭყეზია 2018: ი. ნაჭყეზია. ნაპოლეონის დიპლომატიური მისიები ირანში და საქართველოს საკითხი (XIX საუკუნის პირველი ათწლეული), თბილისი, გამომცემლობა “მნიგნობარი”.

ოლივიე 1807: G.-A. Olivier. *Voyage dans l’Empire Othoman, l’Égypte et la Perse, fait par ordre du Gouvernement, pendant les six premières années de la République*, III, Paris: M. Agasse, Imprimeur-Libraire.

როტიე 1829: Le Colonel Rottiers. *Itinéraire de Tiflis à Constantinople, par le Colonel Rottiers, commandeur, chevalier de différens ordres, membre de plusieurs académies, etc.* Bruxelles: H. Tarlier, Libraire.

საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი doc. 35: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AM-FAE), *Correspondances Politiques, Perse* (CP/Perse): vol. 8: doc. 35.

საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი doc. 52: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AM-FAE), *Correspondances Politiques, Perse* (CP/Perse): vol. 8: doc. 52.

საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი doc. 157: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AM-FAE), *Correspondances Politiques, Perse* (CP/Perse): vol. 8: doc. 157.

საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი doc. 96: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AM-FAE), *Correspondances Politiques, Perse* (CP/Perse): vol. 9, doc. 96.

საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი doc 19: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AM-FAE), *Mémoires et Documents, Perse* (MD/Perse): vol. 6: doc. 19

საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი doc. 2: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AM-FAE), *Mémoires et Documents, Perse* (MD/Perse): vol. 8, doc. 2.

საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი doc. 25: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AM-FAE), *Mémoires et Documents, Perse* (MD/Perse): vol. 8: doc. 25.

საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი Protocoles: Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMFAE), *Protocoles*, C 13.

GUILLAUME-ANTOINE OLIVIER'S MISSION IN IRAN (1796) AND HIS INFORMATION ABOUT GEORGIA

Irine Natchkebia

At the end of the 18th century, in October 1795, on the instructions of the French Directory (1795-1799), two French scientists – the entomologist Guillaume-Antoine Olivier and the zoologist Jean-Guillaume Bruguière were commissioned to go to Iran, to make Agha Mohammad Khan agree to establish relationship with France and to create a Turkish-Persian alliance against Russia. The French emissaries were received twice by Haji Ibrahim, the vizier of Agha Mohammad Khan, on September 23 and 24, 1796. But their mission was not followed by a result, as the Ottomans declared war on France in September 1798 because of Bonaparte's expedition to Egypt (1798-1799).

In the present article we focused on Olivier's data about Georgia, presented in the third volume of his *Voyage* published in 1807. Particularly noteworthy is the presentation of articles 1-13 of Treaty of Georgievsk in chapter XX of his work. The French scholar does not cite the source, but we think he used a work published in 1791 in German and French by the German lawyer Georg Friedrich von Martens. The publication of this document had a definite meaning: on May 4, 1807, the treaty of alliance was concluded between France and Iran. Napoleon recognizes Georgia as legitimately belonging to Fath-Ali Shah (Art. 3), and he undertakes to make all his efforts "to force Russia to evacuate Georgia and Persian territory" (Art. 4). The mention of the kingdom of Kartl-Kakheti as the 'Georgia of Persia' by Olivier, reinforced in the minds of Europeans the idea that Eastern Georgia was a country belonging to Persia and taken by force by Russia, because it was clear from the text of the treaty that this is an unequal agreement with Georgia.

Olivier notes that the Treaty of Georgievsk was signed in 1783, four years after the death of Karim Khan (1779), when many claimants fought for the throne of Iran. According to him, after the conquest of the southern provinces of Persia Agha Mohammad Khan could not give up his rights that he had upon Georgia, as otherwise he would compromise his honor and would not be worthy of the crown usurped by him. This reference of Olivier clearly shows how important the integration of Georgia as part of Persia was for the new dynasty of the Kadjars from a moral and political point of view.

In his *Voyage* Olivier presents the information by the Hungarian doctor, eyewitness Auguste Aros, on the invasion of Agha Mohammad Khan in Tbilisi in 1795 and the barbaric behavior of his warriors.

The third volume of Olivier's *Voyage* was immediately translated into English, German, Dutch, Spanish, and Italian. The above information is the first data on Georgia presented to a large audience of European readers.